

Cămăși de patrimoniu din colecțiile Casei Băniei

Roxana Deca

De-a lungul timpului, colecția de port popular a Secției de Etnografie a Muzeului Olteniei Craiova a fost îmbogățită prin achiziții, donații și transferuri, ajungând în prezent la aproximativ 3000 de piese, majoritatea aparținând regiunii Olteniei. Costumele și piesele componente se remarcă prin vechime, valoare documentar-artistică și stare de conservare, motiv pentru care o parte dintre ele au fost incluse în expoziția permanentă, deschisă la Casa Băniei în anul 2011¹.

Trebuie să menționăm că primii specialiști etnografi care au contribuit la realizarea nucleului de bază al colecției de port popular au fost muzeografele Mateescu Cecilia, începând din 1954, iar din 1956, și doamna Diaconescu Elena. Pe baza unui patrimoniu de 1891 obiecte², în anul 1956 se înființează **Secția de Etnografie a Muzeului Olteniei - Craiova**, ca „secție independentă și în expunere, nu numai în depozit”³, aceasta funcționând alături de Secția de istorie, în clădirea din strada Madona Dudu.

Expoziția permanentă de etnografie a fost deschisă la 23 august 1967, terminându-se efectiv la 15 octombrie 1967. La acea vreme, specialiștii etnografi erau Sandu Ilie și Enache Ștefan, ultimul fiind numit șef al Secției de Etnografie. Rând pe rând, la Secția de Etnografie a Muzeului Olteniei Craiova au lucrat și alți specialiști, precum Viorica Tătulea, Ileana Fulga, și dr. Georgeta Nițu, oameni pasionați care s-au implicat în îmbogățirea, salvarea și valorificarea științifică a patrimoniului muzeal, atât prin activitatea de cercetare pe teren, cât și prin expoziții. Studiile științifice publicate de acești specialiști au îmbogățit literatura etnografică prin contribuții novatoare.

În istoria colecției de port a muzeului a existat și un moment dificil. La cutremurul din 1977 aproximativ 20% dintre piesele etnografice au avut de suferit degradări și distrugerii; acest neajuns a fost remediat în timp prin donații, achiziții și transferuri de la alte instituții culturale.

Expozițiile de etnografie dedicate prezentării portului popular tradițional, au dobândit, în timp, și alte valențe cultural-educative. Tematicile și modul de prezentare al costumului au urmărit ilustrarea diversității tipologice și a valorii artistice a pieselor ce-l alcătuiesc. Scopul acestor expoziții viza atragerea unui număr cât mai mare de vizitatori și transmiterea de informații corecte despre importanța costumului popular tradițional ca veșmânt cu semnificație de marcă

1 Clădirea este monument istoric, clasat ca una dintre cele mai vechi clădiri civile din oraș, ridicată de boierii Craiovești la sfârșitul secolului al XV-lea construcție.

2 Marin Trușcă, *Cronica Muzeului Olteniei 1915-1989*, Craiova, 2005, p.50

3 Ibidem

social-identitară. De asemenea, în aceste expoziții s-au pus în valoare vizuală calitățile estetice ale portului, diferențiat pe vârste, statut civil și zone de proveniență.

În prezent, discursul expozițional prezentat publicului este conceput din perspectiva principiilor moderne ale muzeografiei etnografice, fiind gândit pe receptarea tradiției prin intermediul unor artefacte variate, care acoperă atât îndeletnicirile casnice (cultivarea și prelucrarea fibrelor textile, țesutul, brodatul, croșetatul), cât și meșteșugurile artistice specializate (cojocărit, sumănărit).

Autorul tematicii actualei expoziții permanente este dr. Ion Bălosu, șef de secție, care și-a concretizat noul concept alături de muzeograful secției: dr. Irinel Cănuț, Marin Trușcă, Anișoara Bălan, dr. Roxana Deca, Bogdan Lupu - referent.

Colecția de port, numeric, este cea mai bogată dintre toate colecțiile secției, incluzând cămăși femeiești, ii/*ciupage*, poale, vâlnice/*crețane*, *fote*, *fuste*, *catrințe*, *zăvelci oprege*, *prestelci*, șorțuri, brâie, bete, șube, ipingele, casace, cămăși bărbătești, izmene, pantaloni /*cioareci*, cojoace, pieptare, traiste, desagi, glugi, cingători din piele (chimire), ciorapi, obiele, opinci. Toate aceste categorii tipologice de piese ale costumului tradițional sunt completate științific printr-o arhivă documentară formată din fișe analitice de obiect, disponibile și în sistem electronic, fotografiile din sate oltenești, datând din 1907 și până astăzi, precum și un fond de carte veche cu cusături și modele de broderie, croiuri, tipare.

Cămășile sunt cele care dau specificitate și unicitate costumului tradițional, fiind asociate la femei cu vâlnice, zăvelci, fuste, prestelci, oprege, șorțuri sau soarțe, cingători, pieptare, cojoace, acoperitori de cap, opinci, pantofi, ghete, iar la bărbați cu pantaloni, cioareci sau izmene, brâie și chimire, cojoace, șube, ipingele, căciuli, pălării, opinci, cizme și bocanci.

Când vorbim despre **cămașa oltenească**, ne raportăm, în primul rând, la calitatea ei de marcă identitară pentru cel ce o poartă. Remarcăm apoi unitatea acestei piese vestimentare din punct de vedere al materiilor prime, croiului și al câmpurilor decorative (suprafețele brodate). Ceea ce conferă varietate zonală cămășii femeiești este decorul ei: compoziția, motivele și cromatică.

Un alt element de particularizare plastic-decorativă a cămășii este dictat vârsta și statutul civil al purtătoarelor. Cămașa era purtată cu fală și indica rolul și statutul fiecărei femei în familie și în comunitate. Există diferențe între cămășile purtate de copii, de adolescenți, de tinere neveste și femeile vârstnice. Fiecare etapă de vârstă este exprimată printr-o cămașă – mai simplă pentru zilele de lucru și somptuoasă pentru sărbători – care păstrează în structura sa morfologică și decorativă nu numai o experiență milenară de muncă și competență tehnologică, ci și credințe străvechi de tip precreștin și creștin. Încă de la țeserea pânzei, cămășile de sărbătoare erau supuse unor ritualuri magice cu rol apotropaic și benefic pentru purtătorii săi.

În satele oltenești cămășile de sărbătoare, purtate cu prilejul diferitelor evenimente majore din viața omului (naștere, nuntă, înmormântare) sau la marile sărbători creștine (Paști și Crăciun), erau înnobilate prin folosirea unor calități superioare de pânză (din borangic sau marchizet - țesătură fină de bumbac), iar pentru broderie se foloseau firele de lână prelucrată industrial, firului metalic, auriu sau argintiu și mătasea colorată. În Romanați, Dolj și Mehedinți, cămășile se remarcă prin eleganța și rafinamentul broderiei la fir.

Costumul de sărbătoare purtat de femeile din Oltenia este unul dintre cele mai spectaculoase. Țesute odinioară din fire de in, din bumbac în amestec cu borangic sau numai din borangic, împodobite cu broderii rafinate, în culori vii (roșu, verde-oliv sau albastru marin), cu motive conturate cu fir metalic, auriu sau argintiu, cămășile sunt adevărate *capodopere de artă populară*. Grăitoare în acest sens sunt cuvintele lui Charles Laugier: "Femeile doljene țin la cămașe ca la sfântul soare. Din timpurile cele mai vechi și până astăzi, prima lor grijă a fost să se îmbrace frumos și chiar luxos; rare doljene să aibă cămașa simplă și făcută din calicie. ... Cămașa sexului frumos este în genere frumoasă de la copil și până la bunică."⁴

În Oltenia, alături de cămașa de sărbătoare au existat și cămăși rituale. Cămașa de mort, cămașa de doliu, cămașa văduviei, cămașa fecioriei, cămașa soacrei, cămașa mirelui, cămașa de naș sunt principalele tipuri de cămăși care defineau în cadrul familiei și al comunității tradiționale, roluri ceremoniale speciale.

Materialul de bază, pânza, folosită la confecționarea cămășilor oltenești se realiza din diverse categorii și calități de fibre naturale. Cele mai vechi exemplare de cămăși sunt lucrate din pânză țesută în casă, din fuior de cânepă sau in. Pentru sărbători femeile foloseau pânza din bumbac, iar pentru cămășile de nuntă, mai ales pentru mirese, pânza de borangic era foarte apreciată, fiind în același timp și un indicator de prestigiu social Marchizetul și mătasea sunt calități superioare de țesătură obținută industrial care pătrund în lumea satului în perioada interbelică, exprimând potențialul socio-economic al familiilor țărănești.

Inul și cânepa erau plante autohtone cultivate și prelucrate în cadrul fiecărei gospodării. Încă din neoliticul timpuriu acestea aveau o largă întrebuințare în industria casnică. Bumbacul a pătruns în culturile agricole rurale târziu, spre finele secolului al XVIII-lea, chiar dacă el, se pare că, fusese cunoscut încă din sec. al XV-lea, când apare menționat în documentele vremii.⁵

Descoperirile arheologice au scos la lumină resturi de țesături confecționate din plante textile și din perioada stăpânirii romane în Dacia. Atât inul, cât și

4 Charles H. Laugier, *Sănătatea în Dolj*, Monografie Sanitară, Ediția a II-a, Consiliul Județean Dolj, Centrul Județean pentru Conservarea și Promovarea Culturii Tradiționale Dolj, Craiova, 2010, p.23

5 *** , *Documenta romaniae historica. B. Țara Românească*, vol. I, București, Edit. Academiei, 1977, p.101

cânepa se topeau, se melițau, se periau și se torceau cu mare pricepere; țesutul se efectua în două ițe, iar pânza se diferenția, după întrebuintări, în trei categorii: *fină* (pentru cămăși), *intermediară* (pentru țesăturile destinate amenajării decorative a interiorului și piesele de port asociate cămășii) și *groasă* (pentru saci).⁶

În ceea ce privește borangicul, primele preocupări legate de cultivarea duzilor și creșterea viermilor de mătase au apărut în țara noastră în secolul al XIV-lea, mai întâi în Transilvania (anul 1348) iar ulterior în Banat, în Moldova și Muntenia; sericicultura a fost introdusă de către turci, în secolul al XVIII-lea. De la turci ne-a rămas și cuvântul *borangic* (rezultat din cuvântul turcesc *buriincuk*), denumire veche pentru mătasea naturală, care de fapt desemnează firul nerăsucit, rezultat prin tragere de pe gogoșile viermilor de mătase. Practic, sericicultura a început să se răspândească mai mult în ținuturile românești, în secolele al XVII-lea și al XVIII-lea, deși există păreri că plantațiile de dud și creșterea viermilor de mătase au constituit preocupări mult mai vechi.

Pentru a înțelege specificul și particularitățile zonale ale cămășii, piesă de bază în cadrul costumului popular femeiesc și bărbătesc din Oltenia se impune, mai întâi, abordarea sa din perspectivă temporală. Pe baza acestui criteriu, au existat în evoluția întregului ansamblu vestimentar câteva etape importante:

- costumul din a doua jumătate a secolului al XIX-lea, considerat marcă tradițională prin unitatea morfologică și plastic-decorativă, nu numai a cămășilor, ci a întreg ansamblului de piese ce alcătuiesc costumul; sunt respectate cu strictețe toate trăsăturile specifice și definitorii ale fiecărei zone și subzone;

- costumul din primele decenii ale secolului XX este caracterizat de prezența unor influențe și împrumuturi între zone;

- costumul din a doua jumătate a secolului XX își restrânge treptat aria frecvenței cotidiene - este scos din uz -, devenind obiect de patrimoniu cu valoare artistică și documentară în colecțiile muzeelor sau în cele particulare,.

Cămășile oltenești din secolul al XIX-lea erau confecționate din pânză țesută din bumbac și borangic, în două ițe, care permitea executarea cusăturilor decorative *pe fir*. Croiul acestor piese impresionează prin amplitudinea dimensiunilor: au mâneci largi, pornind de la gât, pieptul și spatele sunt bogate, din câte 2 foi de pânză fiecare, iar poalele sunt largi și lungi. La costumul femeiesc, cămașa cu poale reprezintă piesa de rezistență a întregului costum, în timp ce betele modelau mijlocul, îngustându-l, iar fotele sau catrințele puneau în evidență zveltețea șoldurilor, întregind costumul tradițional și conferind siluetei o postură sculpturală.

Cămășile din Oltenia sunt confecționate din foi de pânză dreptunghiulare și trapezoidale, pentru *clini*, fără răscoituri. Practic, avem de-a face cu un croi arhaic, bazat pe coaserea bucăților de material de-a lungul marginilor, fără a tăia

⁶ Gheorghe Iordache, *Ocupații tradiționale pe teritoriul României*, Editura Scrisul Românesc, Craiova, 1985, pag. 197

nimic din suprafața textilă; nu există răscroieli impuse de formele anatomice ale trupului uman.

Cămașa tradițională este compusă din trei părți:

- *stani* sau *trupul cămășii*, format din bucățile de pânză care acopereau pieptul și spatele persoanei;
- mânecile;
- clinii laterali, introduși pentru a conferi lărgime poalelor. cămașa lungă, având *stani* și poalele dintr-o bucată.

Cele mai vechi cămăși oltenești sunt *cămășile de-a 'ntregul*, adică care au poalele în continuarea ieii/ciupagului; lungimea pânzei folosite este dictată de înălțimea purtătorului. Ulterior, din cămașa lungă cu poale, s-a desprins partea de sus, obținându-se cămașă scurtă, *ie* sau *ciupag*, iar poalele s-au separat, fixându-se pe talie cu *bete* sau *brăciri* (*brăcinari*).

Mânecile cămășilor se obțineau dintr-o singură foaie de pânză, mai târziu fiind introdusă și o *lărgitoare*/fășir de pânză pe toată lungimea mânecii, de la manșetă, până la umăr sau la gât. La subraț s-a introdus *pava*, un mic petec de formă pătrată, care leagă trupul cămășii de mânecă, permițând lejeritatea mișcării.

Cămășile vechi nu aveau guler, în Oltenia foile cămășii se încrețeau cu o ață în jurul gâtului. Bentița gulerului a apărut mai târziu. Cămășile încrețite sunt mai complicate ca structură decât cămășile bătrânești drepte. Lărgirea cămășii încrețite se realiza prin adaosuri la *stani*, iar *altița*, de formă dreptunghiulară, unea stanul din față cu cel din spate, acoperind astfel umărul.

În ceea ce privește decorul mânecii cămășii, acesta se compune din trei elemente: *altița*, *încrețul* și *răurii*. *Altița* este o bucata de pânză dreptunghiulară care acoperea umărul, având ca dimensiuni 30 x 20 cm. Mâneca propriu-zisă era încrețită și cusută de *altiță*. Aceasta este cea mai veche modalitate de realizare a *cămășii cu altiță*, purtată în Gorj și Vâlcea. Cu timpul, *altița* a crescut în dimensiuni potrivitându-se cu lărgimea mânecii care nu se mai încrețea la cusătura de unire cu *altița*, ci se prindea întinsă.

În a treia fază, *altița* nu se mai croiește separat de mânecă. *Altița și mâneca* sunt realizate dintr-o singură bucată de pânză.

Decorul *altiței* tradiționale se supunea unor canoane de compoziție perpetuate din cele mai vechi timpuri. Inițial, acesta era un simplu chenar dispus la baza *altiței*; tipul s-a păstrat la cămășile bătrânelor din Oltenia până în a doua jumătate a secolului al XIX-lea. La cămășile vechi, rândul de sus se distanța de corpul *altiței* printr-un interval alb, cruțat din pânza *altiței*, numit *despărțitoare*. De la finele secolului al XIX-lea s-a croit mâneca dintr-o singură bucată, renunțându-se la *altița* croită separat.

Cu trecerea timpului și punctul originar de *încreț*, prin care fiecare fir tras încrețea rândul de pânză prin care trecea, a fost înlocuit cu puncte de cusătură

decorativă, adaptate influențelor secolului XX.

În continuarea *încrețului*, mâneca era decorată cu *râuri*/registre dispuse, de cele mai multe ori, în plan vertical.

Pe pieptul cămășii, decorul se concretiza tot prin *râuri* plasate în sens vertical. Ele flancau gura cămășii iar numărul lor în Oltenia este diferit de la o zonă la alta. Astfel, *râurile* erau în număr de câte două la Vâlcea și Mehedinți, având lățimi mai mari.

Spre deosebire de decorul mai bogat al pieptului cămășii, spatele avea ornamentația mai redusă; de obicei câte un singur *râu/rând*, pe lângă cusătura de îmbinare a mânecilor. La unele cămăși oltenești vechi se utiliza, la spate, *prespațul*, o șuviță de pânză aplicată pentru întărirea cusăturii de unire a spatelui cu mâneca.

La cămășile tradiționale, un rol decorativ special, aveau și cusăturile de îmbinare a foilor de pânză, tivurile și crețurile de la mâneci și gât. Tivul cămășilor oltenești era făcut în *șabac* și constituia un important ornament al cămășii.

Cămășile albe din cânepă sau bumbac din zona sudică a Olteniei, sunt decorate prin brodare pe umeri (*altiță*, *încreț*) și pe guler.

Cu toată simplitatea croiului, anumite câmpuri ornamentale apăreau cu regularitate la cămășile femeiești, până către mijlocul secolului al XX-lea:

- *altița*, porțiunea care începe de la înălțimea umărului în jos și care are o lungime de cca. 1215 cm;
- *încrețul*, porțiunea imediat următoare, sub *altiță*, de cca. 46 cm;
- *râurii* de pe mânecă, ce încep de sub *încreț*, în jos;
- *brățara* (bentița de la extremitatea mânecii);
- *pieptul* iei.

La nivel ornamental, pe cămașa oltenească regăsim cele mai reprezentative motive cosmice, zoomorfe, fitomorfe, skeomorfe și simbolice: *șira peștelui*, *încheiat în lacrimă*, *prescurea*, *trifoi stilizat*, *crucea*, *mărginași*, *râuri înfurciți*, *lucrătură în pite*, *încreț în pite*, *mărunțai*, *trupași*, *șiruri*, *boboci*, *lanț*, *piezuri*, *încreț cu râuri pe dos*, *râuri pe dos*, *păianjen*.

Un motiv de excepție care apare brodat la poalele cămășii femeiești, rar întâlnit în alte zone, este imaginea antropomorfă stilizată. Acest motiv se găsește numai la cămășile din sudul Olteniei sau pe catrințe (*boscele*). De regulă, aceste reprezentări sugerează o horă de fete. În județul Romanați, actualmente județul Olt, se regăsesc aceleași motive antropomorfe, însă de data aceasta nu pe poalele cămășii, ci doar pe *boscele*, la partea lor inferioară, înfățișând personaje masculine stilizate care parcă joacă hora Călușului. Simbolul horei în care sunt prinși bărbați și femei apare și pe vâlnicul de la Mehedinți, cusut cu fir metalic sau beteală argintie.

Cromatica, element de unitate a cămășilor tradiționale din Oltenia, constă, cu precădere, în galben, negru, roșu, verde și albastru, cu diferite tonalități.

Dacă în sec. al XIX-lea culorile erau obținute în gospodărie din plante – vopsitul firelor se făcea cu pigmenți naturali vegetali-, în secolul al XX-lea , și mai ales după Primul Război Mondial, încep să pătrundă la sate și coloranții chimici.

Pentru a înțelege mai bine rolul și funcțiile portului popular și care sunt modelele tradiționale care pot oferi un plus de certitudine viitorului nostru, ca popor, muzeul și-a propus transmiterea unui mesaj cât mai clar către vizitatori, receptat prin expunerea unor artefacte grăitoare de creație populară, nu doar în sălile de expoziție, dar și în piețele publice, prin intermediul târgurilor sau al altor manifestări culturale. Fiecare Târg al Meșterilor Populari organizat la Craiova, a avut în vedere pe lângă prezența olarilor, lemnarilor, iconarilor și nelipsita prezență a țesătoarelor, atât creatoare de covoare și țesături de interior, dar mai ales de costume populare oltenești și din alte regiuni ale țării.